

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра: История на България

ВИТАЛИЙ КАЗАНЖИ

**ТРУДОВИТЕ ТРАДИЦИИ НА ПРЕСЕЛНИЦИТЕ
ОТ БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ В ЮЖНА БЕСАРАБИЯ
ПРЕЗ XIX – ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX В.**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация

за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Професионално направление 2.2. История и археология

Научен ръководител:

Проф. д-р КРАСИМИР СТОИЛОВ

София 2018

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на разширено заседание на Катедра „История на България“ в Историческия факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на 23.10.2018 г.

Дисертацията се състои от: увод, две глави, заключение, библиография с 114 източника (архивни документи, извори, изследвания, монографии, спомени) и приложение. Съдържа 175 страници.

Защитата на дисертационния труд е насрочена за ___2018 г. и ще се състои на заседание на научно жури в състав:

проф. д-р Надя Манолова-Николова

проф. д-р Красимир Стоилов

проф. д-р Николай Червенков

доц. д-р Благовест Нягулов

доц. д-р Женья Пимпирева

Обща характеристика на дисертационния труд

Историко-етнографското изследване на историческата действителност на бесарабските гагаузи и българи привлича по-малко внимание от страна на днешните историци и етнографи, отколкото би следвало да се очаква от съвременната научна общност. По един или друг начин много историци и етнологзи засягат в трудовете си въпроси, свързани с това, как са се развивали преселниците, какъв път са следвали в развитието си, кое е било основен катализатор на тези или онези исторически събития, как са преодолявали срещаните трудности и т.н.

Възниква огромен брой подобни въпроси, което обуславя мнението, че за решаването им трябва да бъдат насочени огромни сили и наличният научния потенциал. Изучаването на дадената проблематика в рамките на историческата наука представлява доста трудна задача, тъй като на това пречи оскъдността на целия натрупан багаж от знания¹. Въпреки това все пак съществуват някои опорни точки за изучаване на посочения въпрос, тъй като началото на изучаването му има корени отпреди няколко века, което ни даде възможност да се занимаваме с изучаването му по-основателно в рамките на тази дисертационна работа, доколкото имаше някаква опора, стъпвайки на която стигнахме до представените в текста резултати².

Актуалността на темата на изследването беше в необходимостта от обобщено изучаване на трудовите традиции и основните дейности на бесарабските гагаузи и българи. В рамките на тази дисертация разгледахме онова наследство, което е било пренесено от България по време на преселването. Няма никакво съмнение, че даденият въпрос е недостатъчно осветен в историографията. Към днешна дата много традиции и особеностите им са останали в историята, която е длъжна да запази сведенията, налични сега в свободен достъп. Следва да отбележим и факта, че целта на настоящото изследване е да внесе лептата си за изучаване и съхраняване на трудовите традиции в историческата памет. Избързвайки малко напред, можем да кажем, че задачата е изпълнена.

¹ Курогло С.С. Этногенез и этническая культура гагаузов. Кишинев – Етулия. 2002. С. 23 – 37.

² Шабашов А.В. Курсом развивающейся Молдовы. Украинская историография гагаузоведения. Москва. 2010. С. 17 – 23.

Историография на проблема. Основни, както и второстепенни източници за представената дисертационна работа са доста голямо количество архивни документи, автобиографични свидетелства, научна литература. Особено трябва да отбележим, че началото на XX век подарява на историческата наука първите сериозни изследователи (българисти и гагаузоведи) на тяхната история, култура и т.н. непосредствено от самата Бесарабия. Впоследствие това движение в средите на интелигенцията поражда едва ли не дух за национално освобождение на гагаузите от мнимото „историческо“ потисничество. Независимо от цялата второстепенност и фрагментарост на много от тези изследвания, положителният момент се състои в това, че се натрупва огромен исторически, етнографски и аналитичен материал, който в определен момент ще даде нов тласък за развитие на историческата наука в тази област.

По време на изследването стана ясно, че някои автори са съгласни с мнението, че именно благодарение на известния изследовател на бесарабските българи А. А. Скалковски в историографията се е утвърдил прецедентът за преселването на българи в началото на XIX век.³ Например в рускоезичната литература етническото название „гагаузи“ се появява за първи път през 1854 г. в статията на академик П. Кепен „Die Bulgaren in Bessarabien“⁴, който ги нарича българи, говорещи на турски и преселили се в Бесарабия от Добруджа, по-конкретно от околностите на град Варна през 1807-1812 г. На първо място трябва да посочим В. А. Мошков, който, макар че не е бил нито българин, нито гагаузин, но все пак се е интересувал как живее тази досега интригуваща тюркоезична християнска общност и какви са главните ѝ особености, заради които тя следва да бъде различавана от съседните. Той (В. А. Мошков) написва уникален етнографски труд, в който са описани практически всички страни от живота на гагаузите, а съответно и българите, различните им особености и многостранността им както в битов, така и в духовно-културен план. Решението на поставените в посочения труд въпроси е в теренни изследвания и обръщане към историографията.

³ Станко В., Пригарин А., Самаритаки Е. Материали по Греко-Българским переселениям из Румелии в северное Причерноморье 1801-1806 гг. Ганчев Ал. Българското семейство в Южна Бесарабия през XIX в. (Етнодемографско развитие). Нягулов Бл. Българските малцинствени проблеми в Бесарабия пред Обществото на народите.//Българите в северното причерноморие. Т. IX. Одеса. 2006. С. 210/

⁴ Кепен П. Die Bulgaren in Bessarabien. Ein Bruchstück aus seiner Nochungerdrukten Reise. Санкт-Петербург. 1854.

Би било крайно несправедливо да отнесем към изследователите на бесарабските гагаузи и българи само и единствено В.А. Мошков, тъй като има редица други изследователи, които са вложили немаловажен принос в изучаването на този въпрос, като сред тях следва да отбележим и такива, като Н. Червенков, Бл. Нягулов, И. Думиника, К. Калчев, М. В. Маруневич (1982, 1988, 2003), М. Н. Губогло (2010), Д. Танасоглу, С. З. Новаков (2004), М. Чакир и много др. По думите на Е. Челак: " ... специално проучване на българите и гагаузите в Бесарабия започва едва след края на Втора световна война".⁵ Във всеки случай първото място в етнографското описание на тази българска общност в южна Бесарабия принадлежи именно на В. А. Мошков, защото именно той открива за света етнографията на гагаузите първо в труда си „Гагаузите от Бендерска околия“ (Гагаузи Бендерского уезда), публикуван за първи път през 1895 година в „Известия на дружеството по археология и етнография“ (Известия общества археологии и этнографии) в Казан.

Когато изучавахме от различни страни особеностите на трудовите традиции и обичаи на отвъддунавските преселници, постоянно се връщаме именно към трудовете на В. А. Мошков, защото той ги е разкрил както никой друг, а също така към не по-малко известния труд на Киприяна Кръстанова „Традиции на трудова взаимопомощ в българското село“.⁶ Посоченият труд заслужава особено внимание, тъй като той описва най-подробно трудовите традиции на българския народ. Забележителен е фактът, че именно тези традиции са били пренесени от България в Бесарабия заедно с преселниците през XVII, XVIII и XIX век. Описвайки всичко детайлно, авторката обрисова пълна картина на живота на обикновените селяни от онова време.

При изучаване на този въпрос използвахме също разкази на стари гагаузи и българи от бесарабски села, които са живи носители на всички тези традиции и обичаи, загубени частично даже там, където би следвало да са запазени. Като такива материали в дисертацията бяха използвани аудиозаписи на разкази, събрани специално за дадената работа по време на теренни изследвания в Република Молдова.

⁵ Челак Ек. Краеведските проучвания за бесарабските българи и гагаузи. //Българите в северното причерноморие. Т. VII. Велико Търново. 2000. С. 618.

⁶ Кръстанова К. Традиция на трудова взаимопомощ в българското село. София. 1986. С.76.

Връщайки се по-конкретно към традициите, следва да подчертаем, че те представляват някаква съставна част от целия начин на живот на съответния народ, а това доказва тяхната важност както за носителите им, така и за хората, които искат просто да изучат тази сфера от живота на народа. Трудовите традиции на бесарабските гагаузи и българи притежават особен характер, което дава възможност те да бъдат идентифицирани сред останалите съседи, именно благодарение на тях е била запазена идентичността на българска диаспора в Бесарабия.⁷

В книгата на В. А. Мошков „Гагаузите от Бендерска околия“ пише: „**Основен поминък на бесарабските гагаузи е земеделието**“.⁸ От написаното ясно се вижда основната дейност на това население по онова време (XIX век). Наред с това в книгата „Народите от Европейската част на СССР“ (Народы Европейской части СССР) има такава бележка: „*Основни видове поминък за гагаузите са овцевъдството, земеделието, лозарството. Овцевъдството е било водещо до средата на XIX век, когато то отстъпва място на земеделието*“⁹, която всъщност изобщо не противоречи на твърдението на В. А. Мошков, напротив, даже уточнява неговите думи, като конкретизира именно времето, когато земеделието все пак е станало основен поминък за бесарабските гагаузи и българи. Това, че основен поминък на бесарабските българи и гагаузи е било земеделието, виждаме например и от следното описание: „*Основен поминък ... на цялото население на Бесарабия през първата половина на XX век е било земеделието, продуктите от което представлявали основната им храна.*”¹⁰

Изводът идва от самосебеси: като се започне от преселването от България и до средата на XIX век отвъддунавските преселници са се занимавали главно с животновъдство, по-точно с овцевъдство, а чак след средата на XIX век едновременно са сменили основния си вид дейност със земеделие (или пък земеделието просто се добавя като един от главните поминъци).¹¹

⁷ Маруневич М.В. Материална култура гагаузов 19 – начала 20 вв. Кишинев. 1988. С. 34.

⁸ Мошков В.А. Гагаузи Бендерского уезда. Кишинев. Переизданные материалы. 2004. С. 418.

⁹ Народы Европейской части СССР. Том II. Москва. 1964. С. 836.

¹⁰ Пригарин А.А., Агафонова Т.А., Ганчев А.И. Очерк 1. "Материална култура"/Очерки етнографии болгарского населения Евгеновки Тарутинского района Одесской области.// Одесская болгаристика, Вип. 1., Одесса. 2003. С. 12.

¹¹ Скальковский А. Болгарския колонии въ Бессарабии и Новороссийскомъ крае. Одесса. 1848. С. 32.

При сравнителен анализ на гореспомената информация е ясно, че от основния вид дейност произтичат трудовите традиции и обичаи. Естествено, че след известно време едни или други особености на традициите са били или променени, или изгубени безвъзвратно (това се наблюдава в традиционните методи за обработване на земята, начините на прибиране на реколтата и др. под., във връзка с това, че са били открити по-бързи, лесни и съвременни начини в почти всички области).

По време на това изследване целта ни беше не възраждане на описаните традиции в трудовата дейност (тъй като те са остарели и не съответстват на съвременните технологични възможности), а тяхното изучаване като ценна историческа и етнологическа информация, която разкрива скритите страници от историята на гагаузите и българите като единна бесарабска общност. Като обръщаме внимание колко значими са тези традиции, бихме искали да го докажем с това, че в пословиците и поговорките, също така в приказките и разказите в гагаузката и българската литература, както и във фолклора централно място заемат земеделците и пастирите – трудовите хора, тоест ония, които са основна част от бесарабското общество чак до края на първата половина от XX век. Това са били именно хората, на които е била изградена цялата система на икономическия и материален живот на тази общност през дълъг период. Когато описвам традициите на бесарабските българи и гагаузи, непременно се обръщам към източници, които дават достатъчно отчетлива картина (по-конкретно за селското стопанство) на трудовите традиции на тази общност в продължение на XIX и първата половина на XX век.

Хронологичните рамки на дисертацията обхващат периода от края на XIX век до средата на XX век, като трябва да направя забележка и да подчертая факта, че при изследване на трудовите традиции през посочения период в никакъв случай не бива да се разбира, че именно този период се различава кардинално от предшестващия го период. Изборът на посочения период е обусловен от наличието на носители на етнографска информация (*имат се предвид стари хора, родени примерно преди 1935-40 г.*), от които е събиран основният обем информация, преплетена с наличната информация в научната литература и други източници.

Обект на изследването са бесарабските гагаузи и българи, живеещи в южната част на Република Молдова, някои от техните основни занимания и избрани трудови традиции от края на XIX век и до първата половина на XX век.

Предмет на изследването са характерните аспекти на трудовата дейност (поминъци, традиции) на преселници от българските земи.

Цел на настоящата работа е обобщено изучаване и избирателен анализ на трудовата дейност и материалната култура на бесарабските българи и гагаузи.

Задачите на изследването се състоят в следното:

1. Да се определят някои от основните поминъци на гагаузите и българите и съответстващите им трудови традиции.
2. Да се обозначат отличителните аспекти в трудовата дейност на българска диаспора в Южна Бесарабия.
3. Да се опишат и характеризират определените и обозначени детайли и аспекти от материалната култура на откъддунавските преселници.

Методи. При изследване на проблематиката в разглежданата тема са използвани както емпирични, така и теоретични методи:

- **интервюта** – разговори с респонденти, експертно интервю, като преди провеждане на интервюто беше съставян списък с въпроси, чието съдържание включваше въпроси от различен характер и за различно образователно ниво с цел по-пълно извличане на етнографска информация от интервюирания;

- **интердисциплинарен метод** – тоест историко-етнологичен и етнографски метод за анализ и обработка на научния материал. Без да се ограничаваме само с етнографските методи за събиране и описване на изследваната тематика, направихме също интердисциплинарен анализ на етнографските данни, събрани по време на теренните изследвания, вече от гледна точка на етнологията и историята. Този метод даде възможност не само за по-задълбочено разбиране на изследваните аспекти на трудовите традиции, но също така изключва вероятността да бъдат изпуснати изследването и прегледът на научната литература и историографията по дадената

тематика. По този начин историко-етнологическият анализ на данните ни позволи избрани аспекти на тематиката да бъдат разгледани според поставените задачи;

- **събиране и подбор на факти** – от научната литература, архивите (*както държавни, така и лични*), музейни предмети и т.н.;

- **структурирането** им в дисертационния труд;

- **установяване** на връзките между тях.

Когато пристъпваме непосредствено към изпълнението на настоящата работа, трябва да отбележим, че тя има следния вид:

- увод;

- основна част, включваща две глави, параграфи и подпараграфи;

- заключение;

- библиография (списък на литературата и източниците);

- приложение.

В **увода** на дисертационната работа са представени актуалността на темата, историографията по въпроса, хронологичните рамки, предметът и обектът на изследването, методите на изследване, структурата на работата. Уводът анализира методиката на изследването и представя предимствата на избраните средства за научен анализ. Подчертани са възможностите и проблемите в работата с тях до сега. Подчертана е необходимостта от нов прочит на известните и добавяне на нови, както писмени, така и теренни данни. Представени са основните тенденции в историографията при проучването на трудовите традиции и стереотипи в областта на селско стопанство в различните негови страни и прояви.

ГЛАВА I. ПРЕСЕЛВАНЕТО И СТАТУТЪТ НА ОТВЪДДУНАВСКИТЕ ПРЕСЕЛНИЦИ

В **I-а глава** чрез кратък исторически обзор се разглежда проблематиката, свързана с историята на преселването на гагаузите и българите в Бесарабия. По-конкретно се засяга аспектът за пренасянето на трудовите традиции и обичаи от

българските земи на територията на Бесарабия. Като представя селскостопанската картина на вече преместилите се отвъддунавски преселници, първа глава изучава и описва всички разкрити промени в стереотипното поддържане на стопанството. Пак тук е разгледано накратко какви са били трудовите традиции, стереотипи и особености в провеждането на селскостопанските дейности към момента на пребиваването им още на българска територия с цел по-контрастно разкриване на това, което се е запазило, и това, което е било придобито вече непосредствено след преселването.

Когато говорим за съвременните хора на територията на Буджак, неизбежно става дума за преселници отпреди двеста години. Пред нас възниква картина на общество, в което обща основа е всичко, включващо се в понятието „култура”, с изключение на езика. Единствената пречка за цялостно разбиране на историята на общността, която живее в Буджакската част на историческа Бесарабия, е тюркският език. Същността е в това, че независимо от абсолютно идентичната култура (религия, традиции, обичаи и т.н.), все пак в южната част на Буджак са се утвърдили две названия: бесарабски българи и бесарабски гагаузи. Тюркският език на гагаузите предизвиква многобройни спорове и разногласия в научните среди, независимо от това, че между тези две общности няма други етнографски разлики, освен езика. Общозвестен факт е, че бесарабските българи и гагаузи са се появили на територията на Бесарабия в резултат от поредица преселвания през XIX век, съвпадащи основно с периодите на руско-турските войни. В българската историческа наука, в историографията и литературата на български език като обозначение за тези преселници като цяло се е утвърдил терминът „бесарабски българи”. За идентифициране на това население в рускоезичната историография се използва названието „отвъддунавски преселници”.

Историята на отвъддунавските преселници представлява доста сложна задача за изследователите, които се стремят към максимално възможна обективност. Поради тази причина (както и поради редица други) се опитам да отразя дадената проблематика не едностранчиво, като същевременно осъзнавам, че представеното в тази работа е недостатъчно. Историята на отвъддунавските преселници е сравнително добре проучена и включва времеви период приблизително от началото на XIX век до наши дни. След подписването на Букурещкия мирен договор от 16 май

1812 г. Южна Бесарабия преминала в границите на Руската империя. По това време нейната територия била все още сравнително слабо населена. Общият брой на населението на Буджак било 7893 семейства или 39,5 хиляди души, 11 хиляди от които били „отвъддунавски преселници”, преди всичко българи.¹² Известно е, че след присъединяването на Бесарабия към Руската империя през 1812 г. правителството на Руската империя определило южната ѝ част – Буджак (т.е. собствено т.нар. Бесарабия с площ 1 714 000 десетини земя или 41% от територията на тази област) като специален, стратегически важен за имперската си политика по отношение на Балканите регион в дадената геополитическа зона. Това се обяснява на първо място с граничното положение на Бесарабия.

Преди да разгледаме преселването на българи в Руската империя, както и формирането на диаспора вече в границите на новия географски и политически регион, се опитахме да оценим ситуацията на Балканския полуостров през XIX век. За да представим по-ясно ситуацията на Балканския полуостров през XIX век, можем да се обърнем към записките на граф Игнатиев, публикувани от И. Тодев в издание на държавните архиви на България. Описвайки ситуацията, той отбелязва: "Съсипани от данъци и нямащи вече нищо за губене, ожесточени от произвола на властта и разочаровани от обещаните реформи, подтиквани от тайни организации, различните народи с мъка се съдържаха, още повече, че престижът на Портата и на самия султан беше в голяма степен накърнен от последните събития. През пролетта на 1868 г. недоволството беше придобило размери, които не можеха да не тревожат..." Като имаме предвид и предшестващата история на въстания на Балканския полуостров, разбираме, че това революционно настроение не представлявало нещо кардинално ново за всички тези хора. И естествено, че всичко това в съвкупност пораждало причините, които водели до въстания, сблъсъци или пък до бягство в чужбина при всеки удобен случай. Казаното се отнася особено за периодите след несполучливи въстания или при преследване на държавно ниво от

¹² Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья. Кишинев. 1974. С. 26.

страна на Османската империя. Така че за преселниците Русия представлявала шанс за начало на „нов живот“ практически от нулата.¹³

Ако говорим само за българската част от отвъддунавските преселници, всичко е доста добре проучено и малко аспекти предизвикват появата на спорни теории. Що се отнася до гагаузите, които са се преселвали заедно с българите и други национални малцинства, то тук са възниквали и възникват доста дълбоки историко-етнологични дебати относно това кои са били гагаузите към момента на преселването им. Били ли са те българи, но просто от друга категория? Или пък са били съвършено друг народ? Може би вече след преселването си на територията на Буджакските степи са се обособили като нов народ? В това изследване ние правим опит да намерим отговорите на тези въпроси по достъпните ни факти и данни.

Българите мигрирали в границите на Руската империя под натиска на социално-културната ситуация, създала се по отношение на немюсюлманското население, но правели това доброволно, привлечени от близостта на „незаетите“ пригодни да бъдат стопанисвани по традиционния за тях начин земи в границите на православна държава. Така че мотив за преселването била както принудителната миграция – бягство, така и икономическата целесъобразност. Поддържаната от общините на диаспората колективна памет като основополагащ елемент на самосъзнанието безусловно наблягала на първия мотив. Това се обяснява с факта, че българите вероятно са смятали преселването си като временно и запазвали колкото се може по-дълго връзката с родината си. Групата се стремяла да съхрани всички възможни маркери на своята етническа принадлежност: езика, религията, стопанството и вътрешноетническата структура. Последната била частично пренесена на нова почва (вътрешнообщинна), но до голяма степен била създадена наново (междуобщинна), като обединила преселниците от различните региони на България, говорещи на различни диалекти и притежаващи понякога даже етнокултурни различия. На второ място изключително важен фактор, определящ стратегията на адаптиране и интегриране на групата, били условията, които създавала приемащата държава. Руската империя искала да засели пограничните, току що извоювани от Османската империя земи с народи, които са близки в

¹³ Тодев И. Из записките на граф Игнатиев (1864-74)//Известия на държавните архиви. Кн. 74. София. С. 201.

културно отношение и притежават навици в земеделието. По този начин на първия етап желанието на приемащата държава и очакванията на преселниците съвпаднаха.¹⁴ Разбира се, цялата последваща политика на правителството на Русия по отношение на преселниците през първата половина на XIX век била насочена, наред с останалите задачи, към ускорено заселване на този район (Буджакската степ) с постоянно население от земеделци. На първо място – християнско, т.е. православно население.¹⁵

Същевременно трябва да отбележим, че в дисертационната работа разглеждаме не самата история на преселване, а по-скоро процеса на образуване на българската диаспора през призмата на етнологията и историята, като опитахме се да дадем отговор за същността на формирането и съществуването на тази диаспора в земите на Буджак. За да представим по-цялостно въпроса за българската диаспора в Бесарабия, отделно вътре текста разглеждаме въпроса за гагаузите. В случая с един отделен епизод на преселване от Балканския полуостров в Одеска област, което станало през 1894 г. и е намерило отражение в изследванията на няколко автори, изследователите акцентират върху това, че по думите им: „Също така и етническият им състав бил безразличен на чиновниците – ставало дума за „християни“. Това се потвърждава косвено и от факта, че някои групи били смесени – в тях имало както гърци, така и българи“. Логично е да се предположи, че руските чиновници практически през целия период на всички преселвания се вълнували не от етническият състав на преселниците, а на първо място от религиозния. Именно поради тази причина, както предполагахме в нашето изследване, гагаузите не се проявили като отделна група от населението. И чак след години пребиваване на територията на Бесарабия, вече при контактите им с органите на държавно управление на Руската империя, от гагаузите се заинтересували заради тюркския им език.¹⁶ Ние сме съгласни с известния български изследовател на гагаузката общност Стр. Димитров, че "Интересът към гагаузите нараства в края на XIX и през първото

¹⁴ Коч С. Трансформации в етническото самосъзнание на българите в Бесарабия XIX-XX в. //Българите в северното причерноморие. Т. X. Одеса-Велико Търново. 2009. С. 370.

¹⁵ Новаков С. З. Болгарская общность в Молдове и Украине (XIX-XX вв.). Страницы истории и культуры. Кишинев. 2010. С. 41.

¹⁶ Самаритаки Е., Станко В., Пригарин А. Материали по Греко-Болгарским переселениям из Румелии в северное Причерноморье 1801-1806 гг. Ганчев Ал. Болгарското семейство в Южна Бесарабия през XIX в. (Етнодемографско развитие). Нягулов Бл. Болгарските малцинствени проблеми в Бесарабия пред Обществото на народите.//Българите в северното причерноморие. Т. IX. Одеса. 2006. С. 211.

десетилетие на XX в., вероятно поради провеждащото се през 1897 г. преброяване на населението в Русия".¹⁷ Като описва ареала на пребиваване на гагаузите на Балканите, А. Манов пише: "...живеят, в малки групи, останките от гъсто населения по тия места народ, под название "гагаузи", майчиният език на който е турски и който, в религиозно отношение, се подчинява на източната православна християнска църква. Въпреки че, в разни времена, русите, гърците, както и българите и ромъните, се постараха да асимилиратъ гагаузите, те, обаче, останаха и до днесъ верни на племето си, говорейки турски и подъжайки нравите и обичаите на прадедите си".¹⁸

Исторически е общоприето и доказано, че гагаузите не са „заговорили“ на гагаузки език след преселването си на територията на Бесарабия, а са говорили на някакъв тюркски език, намирайки се още на Балканите, т.е. на територията на България. И чак след преселването им са били необходими още около 100 години, за да се създаде новото самосъзнание „гагауз“. Първа глава, която разглежда накратко и обзорно историята на преселване на българи от България в Южна Бесарабия, неволно навежда на извода, че възникването и интензивното развитие на една такава историческа дисциплина, каквато е гагаузоведението, е довело до раждането на много исторически и даже митични теории и хипотези (някои изследователи дават списък от около 28 теории и хипотези) за произхода на гагаузите. Разбира се, че гагаузоведението е предполагаем «резултат» от обособяването на гагаузите и формирането на едно ново самосъзнание.

Всички тези процеси на практика са довели до това, което имаме към днешна дата, а това е гагаузи с утвърдено ново самосъзнание. И едновременно с това от гледна точка на етнологията бесарабските гагаузи и българи практически не могат да намерят разлика в общите си традиции и обичаи и единствена ябълка на раздора са свършено различните им езици – български (от славянската група) и гагаузки (от тюркската група). Преселването на българи в Бесарабия започнало още през XVIII столетие. Между 1769 и 1791 година, пише А. Скалковски, в Бесарабия са преминали около 2000 души българи, които се заселили „в крепостите Измаил, Килия, Бендели и Акерман (където известно време оставали руски гарнизони), в

¹⁷ Димитров Стр. Още едно мнение за името гагаузи. //Българите в северното причерноморие. Т. V. Велико Търново. 1996. С. 201.

¹⁸ Манов А. Потеклото на гагаузите. Варна. 1938. С.7.

градовете Кишинев и Рени, по земите на молдавските боляри и накрая някъде дори заедно с ногайците в татарските махали и чифлици, разположени в Буджак или собствено в Бесарабия“.¹⁹ Трябва да се има предвид, че в названието българи Скалковски смесва както българите, така и гагаузите, за които трябва да кажем, че по време на преселванията нямали никакви отличия от българите, освен може би своя тюркски гагаузски език, на който общували в своето ежедневие. В същото време предположително всички гагаузи, преселници в Бесарабия, говорили български, без да имат никакви проблеми, свързани с българския език. Освен това тази тенденция се запазва почти до средата на XX век и чак след окончателното установяване на Съветската власт е наложен руският език. Като се започне от 1944-та година, всички преселници (вече се считат за местно население) били задължени да изучават руски език и заради това руският език измества българския и поема ролята на „език за общуване“.

II-а част на първа глава съдържа проучване на законодателната база в областта на селското стопанство на две държави – Руската империя и Кралство Румъния.

Пред нас е картина на извършване на селскостопанските дейности в две различно устроени държавни системи, но особено важен е фактът, че се запазва една и съща географска зона. Наблюдаваме фактически уседнало население, но същевременно тази територия преминава от управлението на Руската империя под властта на Кралство Румъния. Тези процеси са последвани съответно от промени в политическия строй, както и в административното деление. И ако по мащабите на Руската империя Бесарабска губерния била много малка, естествено и политико-икономическото внимание, което ѝ отделяла централната власт, не било повече в сравнение с останалите региони, то за Кралство Румъния територията на Бесарабия представлявала значително разширяване на държавните граници. От казаното в никакъв случай не бива да се разбира, че откъдунавските преселници се чувствали по-добре в едната или другата държава. В тази дисертационна работа ние правим опит за проучване на разликите в законодателната база, за да разкрием промените в разбирането и възприемането, а впоследствие и във възпроизвеждането на трудовите традиции, които се променяли по няколко причини:

¹⁹ Скалковский А. Цит. Съч., 1848. С. 4; срв. също стр. 14.

- вследствие развитието на технологиите, особено в началото на XX век, когато се появила автоматизирана аграрна техника;

- вследствие промени в законите, които разрешавали, забранявали, задължавали или поради създадените се условия принуждавали да се извършват или да не се извършват едни или други действия. Като пример може да послужи разпределянето на поземлените участъци в рамките на Аграрната реформа в Руската империя, при която често не се вземало предвид разстоянието от мястото, където живеел собственикът, до самия поземлен участък. В резултат от това някои ритуали, посветени на плодородието на земята, спрели да се изпълняват заради прагматичната им ненужност. Например съществувала традиция преди оранта да се излее на земята чаша прясно мляко. Но заради отдалечеността на нивите млякото се разваляло, съответно или го изхвърляли, или изобщо преставали да извършват този ритуал;

- поради промяна на географския район (преселването от Балканите в по-северни региони), съответно и промяна на почвата. Когато живеели на Балканите, отвъддунавските преселници се срещали с планинска местност, камениста почва и гори. Като се изключат сравнително малките горски насаждения, в Буджак те работели в необработвани преди тях степи, хълмиста местност и почти пълна липса на камениста почва. Всичко това водело да промяна на инвентара и пригаждането му към особеностите на географската местност. През първите няколко десетилетия преселниците преживели период на първоначална адаптация към новите условия в Бесарабия. Под адаптация тук ние разбираме процеса на приспособяване на българите към новата държавно-административна, географска, стопанско-икономическа и етническа среда в резултат от масовите преселения. Всъщност е доста трудно да се направи социално и финансово класифициране на пристигналите в Бесарабия преселници. Но би трябвало да се разбира, че сред тях нямало извънредно богати, а имало твърде много бедняци. Все пак основната част от преселниците се отнасяли към средната класа.²⁰ Към 60-те години на XIX век интензивността на адаптационните процеси към местните условия за живот (политически, климатични, социални и т.н.) сред преселниците спаднала, тоест

²⁰ Ганчев А. Процесс адаптации болгар-переселенцев к новым условиям Южной Бессарабии на протяжении первой половины XIX века. // Одесская болгаристика, Вип. 3-4, Одесса. 2005-2006. С. 14.

преселниците вече започнали да се чувстват „като у дома”. Можем да проследим това в няколко аспекта:

- Преселниците вече имали много добре организирано пространствено устройство на селищата си. Практически всяко семейство имало отделна (макар и малка) къща и двор. Били определени обработваемите поземлени парцели и практически окончателно отделени земите за пасища.
- В общи черти адаптирането към природно-географските особености на Буджак било завършено. Били изкопани кладенци. Установени били локациите, където се добиват строителни материали. Осъществявали се машабен добив и обработка на природен камък (най-вече за строителство на култови сгради, църкви, административни сгради и т.н.).
- Настъпила сравнителна стабилизация в организацията на селското стопанство. В разглеждания период обработваемите земи били разоравани нееднократно и вече не изисквали тези първоначални усилия, които се влагали за превръщането на степта в орна земя. Разбира се, че това повлияло непосредствено върху традициите при обработване на почвата, тъй като несъмнено методът на разораване на степта за първи път се различавал кардинално от повторната оран дори само по това, че за първично разораване се използвали железен плуг и голям брой волове.

Така населението, което се преселило от сравнително хълмистата България, постепенно адаптирало селскостопанските дейности към местния ландшафт, климат, количеството валежи и накрая към законодателството на Руската империя, което се различавало коренно от законодателството в Османската империя, откъдето те пристигнали.²¹

И така, описваните и анализирани по-нататък особености на правната действителност и реалиите в двете различни държавни системи, в Руската империя и Кралство Румъния, в съвкупността си образуват цялостна картина на условията, в

²¹ Ганчев А. И. Българите в Терновка през първата половина на XIX век: първоначална адаптация към новите природо-географски условия// Одесская болгаристика, Вип. 2, Одесса. 2004. С. 35.

които се оказвали селяните, преселили се отвъд Дунава, в зависимост от политическите промени в региона, където живеели.

Също така се поставя акцент върху изучаването на календарните обреди при извършването на полските и изобщо селскостопанските дейности. Семейството се изучава като отделна обществена институция, която е в тясно взаимодействие с еволюцията на трудовите традиции и обичаи на отвъддунавските преселници.

Факт е, че именно календарните обреди представляват изключително интересен слой от етнологически особености, които са присъщи на гагаузите и българите от Бесарабия. Разбира се, че когато проучваме календарната обредност в трудовите традиции на гагаузите и българите от южната част на Бесарабия, се спираме на такива факти, които специално представят настъпилите промени в бита и живота на отвъддунавските преселници. Също така в дадения контекст е важен въпросът за семейството като институция, която усвоява тези традиции и обичаи. Според земеделския или животновъдния обреден календар интересни особености са също моментите, когато семейството (*или някаква част от народа като цяло*) нарушава календарната обредност, като по този начин нарушава системите от селскостопански традиции и обичаи, формирани се в продължение на векове. В резултат стигаме до извода, че дори най-малките промени в системата от трудови традиции се отразяват впоследствие върху общата картина на историческата и етнологическа еволюция на отвъддунавските преселници в земите на Южна Бесарабия.

ГЛАВА II. СТОПАНСКИ СТЕРЕОТИПИ

Във **II глава**, която се състои от 2 параграфа, са описани няколко избрани трудови традиции и обичаи на отвъддунавските преселници в сферата на земеделието, като се започне от обща характеристика, продължава се с описание на разнообразни традиции, както и с детайлно описание на различни видове извършвани селскостопанско-земеделски работи.

Когато се преселили, българите и гагаузите се сблъскали не само със съвършено друго държавно-административно устройство, но и с различен релеф и малко по-суров, тоест сух климат. В Руската империя те се сблъскали с малко по-

дълги и по-студени зими, което от своя страна повлияло първо върху архитектурното устройство на жилищата, а постепенно и върху рациона на хранене. Не можем да говорим за абсолютно кардинални промени, но даже само една от разликите в сравнение с Балканите – по-сухото лято – вече променяло значително сортовете отглеждани култури. Тъй като в условията на XIX век не можем да говорим за промишлена мелиорация (с изключение на кладенците, които също често били недостатъчни даже за всекидневните нужди, да не говорим за поливане на градините и още повече на нивите), населението било принудено да се приспособява към местните климатични условия.²² Това отбелязват много изследователи на бесарабските колониалисти, сред които е известният Н. Червенков, който пише: "В Бесарабия българските поданици се занимавали главно с градинарство. ... те отглеждали най-вече зеле, пипер, домати, различни листни подправки. ... Много от тях се занимавали с градинарство в Измаилска и Акерманска околия."²³ Същото потвърждава изследователят Ж. Стаменова в изследването си, посветено на гагаузите в България: "Гагаузите са добри земеделци и животновъди: произвеждат пшеница, ръж, ечемик, царевица, фасул; известни са с лозарството и винарството си, отглеждат зеленчуци и овошки...".²⁴

Почти през целия XIX век земеделието е било на второстепенно място и чак към началото или даже към средата на XX век се е утвърдило като основен поминък на преселниците в бившата Руска империя. "Традиционната народна култура на гагаузите в България по структура, състав и съдържание се вписва изцяло в системата на българската – формирана като източноправославна, по характер аграрна, присъща на уседнало земеделско население и съдържаща архаични елементи..."²⁵. Интересно изглежда преходният период между XIX и XX век, когато земеделието набира обороти и постепенно измества от основната арена животновъдството, при което в самия преходен етап (в началото на XX век) се наблюдава изключително плодотворна симбиоза на двата вида селскостопанска дейност – земеделие и животновъдство. Именно в дадения исторически момент (под който разбираме около две десетилетия) се получава взаимно проникване на

²² Ганчев А. И. Цит. Съч. // Одесская болгаристика, Вип. 2, Одесса. 2004. С. 34.

²³ Червенков Н. Българские подданные в Бессарабии. // Българите в северното причерноморие. Т. VII. Велико Търново. 2000. С. 336.

²⁴ Стаменова Ж. Гагаузите в България. Записки от терена. София. 2007. С. 15.

²⁵ Пак там. С. 15.

традиции и обичаи от единия вид дейност към другия, иначе казано, от земеделието към животновъдството.

От всичко казано става напълно ясно, че ако това земеделие се различава от земеделието на останалите съседни народи, това в най-голяма степен се проявява именно в традиционно-културния компонент, формирал се благодарение на своеобразното развитие на самата българска диаспора в Бесарабия. Естествено е, че след изораването на земята следва сеитба. А начините на оране също влияят по определен начин за по-лесна сеитба и разбира се оказват влияние върху резултата – реколтата.²⁶ Сеитбеният процес бил практически еднакъв в различните български села в Буджак, с изключение на някои особености, които възниквали вследствие на определени причини, било то поради сътрудничество с други колонисти (например с немците) или поради усъвършенстване на методите и приспособленията за сеитба на различните култури. Сеитбата била едва ли не празник, за който се подготвяло цялото семейство.

Поради тази причина **втората част** на **II** глава представлява съвкупност от описания на традиции и обичаи, но вече от сферата на животновъдството. Разглеждат се на първо място общите черти в картината на животновъдството, после отделно развъждането на овце и всички културни особености на този вид труд. След това се изследва развъждането на едър рогат добитък с произтичащите оттук особености, а накрая отглеждането на коне, което също е извънредно важно при изучаване на XIX и първата половина на XX век. Гагаузите, както и българите, в стопанския живот на който животните са играли особена роля, не си представяли своето съществуване и развитие без увековечаване на тези традиции и обичаи. Особено в периода от 1918 до 1944 г., когато тяхната култура, откъсната от българската (по време на преселването от България), а по-късно и от руската (в лоното на която тя е съществувала над 100 години, тоест от началото на XIX век до второто десетилетие на XX век), отново била подложена на изкуствена асимилация и размиване в среда, която е била чужда. Споменатият по-горе аспект се характеризира с това, че културните дейци са успели да запазят това, което било натрупано през вековете в арсенала на народните традиции и обичаи, представляващи по същността

²⁶ Миллер В.О., Н.А. Янчук. Этнографическое обозрение, №2. Москва. 1901. С. 45-49.

си първичните компоненти на културата и историята на отвъддунавските преселници.²⁷

Животновъдството било основен поминък на отвъддунавските преселници чак до края на XIX век. И именно благодарение на първостепенното му положение животновъдството притежава изключително ярък колорит на традициите и обичаите, които са разгледани във втори раздел на II глава като основен историко-етнографски информационен пласт от историята на българска диаспора в Бесарабия. Така се синтезира цял комплекс от данни, който дава възможност по доста интересен начин да проучим и да си представим картината от онези времена, които са останали зад „гърба“ на нашата съвременност.

Функционирането на народното стопанство, по-точно на селското стопанство без средства за придвижване практически го обрича на жалко съществуване, от което на практика няма полза, а наличието на ефикасни средства за придвижване осигурява непосредствен ръст на производството и упростиране на всички динамични процеси, които са просто неизбежни в селското стопанство. Поради това в дисертационната работа ние отделяме внимание също и на транспорта (или на впрегатната сила за транспорт) през първата половина на XX век. Разбира се, че в този случай не можем да говорим за механизация на селското стопанство (има се предвид внедряване на трактори, комбайни и др. техника от следващите години). Именно поради това през този период една от основните теглични сили на територията на Бесарабия били конете, воловете и в някои случаи магаретата.

Гагаузите, както и българите, отглеждали коне (гаг.: „**бейгир**“) още на територията на България, откъдето се преселили в Бесарабия. Собствено казано те и тук не престанали да ги отглеждат като впрегатна сила, защото те се различавали от другите впрегатни животни (воловете, магаретата) с бързината и удобството си. *„Българите и гагаузите започнали да отглеждат коне почти едновременно с немските колониалисти, т.е. от времето на въдворяването си в Южна*

²⁷ Маруневич М.В. Цит. Съч. 1988. С. 44 – 53.

*Бесарабия*²⁸. Пастирите на коне се наричали „хергележи“ от думата „хергеля“ – кобила. Коневъдството несъмнено се отразило на традициите от това време.

Като се има предвид, че животновъдството в края на XIX век е било преобладаващо, пред нас възниква въпросът какво е било положението с това неравенство в периода от началото и до средата на XX век. След като проучихме свидетелствата на различни изследователи (като например Ангели, Мошков, Маруневич, Новаков и др.), които по един или друг начин са засягали този въпрос, както и свидетелствата на респонденти (стари жители на село Копчак), се налага изводът, че животновъдството започнало да губи приоритета си над земеделието, а впоследствие и отстъпило на второ място. Това се случило поради редица причини: отвъддунавските преселници (българи и гагаузи) вече успели да се адаптират достатъчно стабилно в Буджакските степи, което породило приобщаването им към земеделието, отчасти възприето от немските колонисти, както и от българите, които по думите на В. А. Мошков били по-добри професионалисти в земеделието. С други думи животновъдството отстъпило, без да се оттегля от арената на трудовата дейност, но се трансформирало в някакъв трудов образ, който бил не доминиращ, а съпътстващ.

И така, като обобщаваме анализа на традициите и обичаите в животновъдството, трябва да кажем, че този отрасъл има голямо значение за задълбоченото опознаване на особеностите на преселниците от българските земи. Тези традиции и обичаи са останали като някакви „живи“ свидетели на онези времена, докато други сведения, исторически или от областта на други науки, в тази сфера има крайно малко. Затова се налага да се обръщаме именно към това, което се е запазило под формата на традиции и обичаи в бита на хората, както и да прибягваме към спомени и други подобни източници на информация.

²⁸ Новаков С.З. Цит. съч. 2004. С. 134.

Приноси на дисертационния труд

Като основен принос и достойнство на настоящата дисертация може да бъде посочено **задълбочаване на изучаването** на трудовия процес и материалната култура на бесарабските българи и гагаузи. Изпълнени са основните задачи на настоящото изследване, които бяха: 1. **Очертаване** на основните трудови традиции на бесарабските българи и гагаузи. 2. **Установяване** на отличителните черти на трудовата дейност при гагаузите. 3. **Описване и детайлно характеризирание** на така очертаните трудови дейности и материална култура на бесарабските българи и гагаузи.

В общи линии приносният характер на настоящото изследване се състои преди всичко в кръга описания, засягащи авторитета, обективността и информационното качество на използваните източници на информация по разглежданите теми и проблеми, както и основните тенденции в начина на цялостно представяне и индивидуално интерпретиране на историческата и научната реконструкция на селскостопанските стереотипии на откъддунавските преселници – гагаузи и българи.

Основен подтик за разработването на темата бе относителната липса до този момент в историческата наука на български език на подобно комплексно изследване. Актуалността на дисертационния труд произтича от необходимостта да се разширят границите на съвременната българска етнологическа и историческа наука в посока изучаване на стереотипните остатъци от отминалото столетие в съвременните български общности, намиращи се извън България.

Виждания и предложения за насоките на по-нататъшната работа

Трудовите традиции на отвъддунавските преселници са един вид "огледало" на тази диаспора, отразяващо характерните черти от вътрешния свят и историческия процес на този народ. Обобщавайки резултатите от настоящото проучване, трябва да кажем, че то е само отправна точка за цялостно бъдещо изясняване на историческите и етнографските проблеми, свързани с гагаузите.

Задълбочавайки се в дадената тема, бих искал да изразя загрижеността си в тази област и надеждата, че моята работа ще способства за продължаване на детайлното изследване в този спектър от знанието. В обобщение на резултатите от извършената работа искам да подчертая, че не искам да спирам дотук, а да продължа напред в попрището на познанията, доколкото е възможно в тази област. Също така бих искал да продължа в бъдеще изследователската си работа по тези и подобни въпроси, за да бъдат опознати по-задълбочено проблемите, които досега остават зад кулисите на науката. Проблематиката, свързана с историята на гагауския народ, предизвиква много спорове в научните среди. За по-бързото им решаване трябва да се задълбочи изучаването на този въпрос, за да може да се вдигне завесата на историческата истина. Това ще ни даде възможност да се избавим от много не само чисто научни проблеми, но и от вътрешнодържавни, геополитически, а даже в редица случаи и икономически проблеми.

Научни публикации, свързани с дисертационния труд

1. Казанжи, В. Отражение законодательной базы Российской империи на экономической истории Буджака и Бессарабии в конце XIX – начале XX вв. // Дунав-Днестър обществознание. Езикознание. Педагогика. Том VII. Кахул. 2017. С. 8. ISBN 978-9975-9943-4-7.
2. Казанжи, В. Животноводство в комплексе традиций бессарабских болгар и гагаузов до 1944 г. // *Relatiile moldo-bulgare: istorie și cultura / Молдовско-български връзки: история и култура*. Chișinău. 2016. С. 361-368. ISBN 978-9975-9577-5-5.
3. Казанжи, В. Народные ремесла в системе трудовых традиций гагаузов в 1918-1944 гг. (На примере с. Копчак, Чадыр-Лунгский район) // Дунав-Днестър обществознание. Езикознание. Педагогика. Том III. Кахул. 2014. С. 250 - 260. ISBN 978-9975-9943-4-7.
4. Казанжи, В. Приусадебные земельные участки в комплексе традиций земледелия у бессарабских болгар и гагаузов конца XX – начала XXI вв. // *Valorificarea patrimoniului etnocultural al Republicii Moldova in educatia tinerei generatii*. Chișinău. 2016. С. 22 – 23. ISBN 978-9975-133-48-7.
5. Казанжи, В. Трудовые традиции гагаузов Республики Молдова (на примере с. Копчак, Чадыр-Лунгского района). // *Probleme actuale ale Arheologiei, Etnologiei, și studiului artelor*. VI. Chișinău. 2014. С. 67-68. ISBN 978-9975-115-35-3.
6. Казанжи, В. *Relatiile moldo-bulgare: istorie și cultura / Молдовско-български връзки: история и култура*. Сост. Червенков Н., Думиника И. // Академия наук Молдовы Журнал этнологии и культурологии Том XXI. Chișinău. 2017. С. 137 - 139. E-ISSN 2537-6152 / Categoria B.
7. Казанжи, В. Иван Думиника. "Българските преселници в Бесарабия в края на XVIII - първата половина на XIX век в историографията" // Академия наук Молдовы Журнал этнологии и культурологии Том XIX. Chișinău. 2016. С. 129-130. E-ISSN 2537-6152 / Categoria B.
8. Казанжи, В. История успеха, или научный путь бессарабских болгар. Рецензия на сборник статей "Бесарабските българи: история, култура, и език". // Академия наук Молдовы Журнал этнологии и культурологии Том XVII. Chișinău. 2015. С. 139-141. ISSN 1857-2049 / Categoria B.